

Rookpluimen

Bulletin van de Stichting Fabrieksschoorstenen (STIF)

2^e jrg. nr. 3, mei 1999

INVENTARISATIE EN WAARDESTELLING

Van de voorzitter

Al ruim een jaar is de stichting STIF actief, met als doel bekendheid geven aan het fenomeen fabrieksschoorsteen en zijn (een schoorsteen heeft toch iets mannelijks) plaats binnen het industrieel erfgoed.

Na de start in Tilburg richtten wij ons als eerste op de publiciteit rond de stichting zelf. Al spoedig kwamen we daar niet meer aan toe. Vele vragen kwamen uit tot ons, veelal via bekende relaties, maar ook uit de meest uiteenlopende disciplines. Er zijn een aantal adviezen en waardestellingen gegeven b.v. voor Delden, Alkmaar, Bloemendaal, Hilversum, Gouda, Pijnacker. Wij moesten zelfs al wat selectief zijn met de zaken die we zelf wilden aankaarten. Extra publiciteit was nog niet nodig om te voorkomen dat STIF onder de aanvragen bedolven zou worden.

Het geven van advies resulteert niet altijd tot behoud zoals ook te Hilversum is gebleken. Wij moesten daar gezien onze kennis van de in het land aanwezige pijpen negatief adviseren daar er vergelijkbare

meer waardevolle exemplaren waren. Momenteel zijn er ons zeker meer dan 400 schoorstenen bekend en we hebben al eens aangegeven dat we streven naar een collectie Nederland voor schoorstenen.

Voorlopige inventarislijst STIF

De afgelopen maanden is veel werk verzet om tot een voorlopige inventarislijst te komen van dit schoorstenenbestand. Het gaat hierbij om nog bestaande fabrieksschoorstenen en andere vergelijkbare schoor-

stenen, die zijn opgebouwd uit bakstenen of radiaalstenen. Aan de hand van documentatie, foto's en andere bronnen komen we op een bestand van circa 400 tot 500 schoorstenen.

Ongetwijfeld zullen daar nu nog onbekende schoorstenen in het land niet bij zijn. We hopen die de komende tijd op te sporen en vragen

daarbij ook uw hulp. Mocht u van het bestaan van één of meerdere (fabrieks)schoorstenen in uw omgeving weten, meldt u ze dan aan bij de STIF (voor adres zie colofon). Daarmee kan de inventarisatie zo compleet mogelijk worden. Dit is van belang om ook uitspraken te kunnen doen over waardestelling en eventueel behoud van schoorstenen.

Andere categorieën fabrieksschoorstenen samengesteld uit metaal of beton vormen een volgende stap in het STIF-inventarisatieplan.

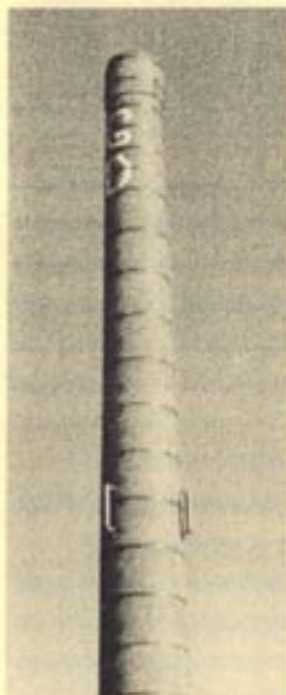
Voor de waardestelling van de schoorstenen heeft STIF een inventarisatieformulier ontworpen waarin de belangrijkste aspecten van de schoorsteen aan bod komen. Zo wordt gekeken naar de vorm van de schoorsteen, de sokkel, de kop, de schacht, de diverse mogelijkheden van decoraties, kleur van de stenen, type stenen, de hoogte en de relatie met de directe omgeving. Verder wordt bekeken of er draagvlak is voor behoud en naar de mogelijkheden voor hergebruik van het complex waar de schoorsteen deel van uitmaakt. Het totaal levert een vragenlijst op van 70 items aan de hand waarvan een puntenwaardering wordt toegekend. De optelsom levert een plaatsing in het schoorstenenbestand van Nederland en daarmee een hoge of lagere waardering.

Schoorstenen als steunzenders

Onlangs maakten de dagbladen melding van het gebruik van kerktorens voor de bevestiging van zenders/ontvangers voor mobiele telefonie. Met de komst van steeds meer telecombedrijven op de Nederlandse markt is de zoektocht naar hoge bakens voor zenders intensiever geworden. Zeker nu nog niet alle telecombedrijven een landelijke dekking hebben bereikt.

De commissie Kerkelijke Gebouwen van het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO) te Leidschendam heeft voor eigenaars van kerktorens een standaardcontract opgesteld. De commissie waarschuwt voor al te veel toeschietelijkheid. Ondanks de vaak broodnodige financiële vergoeding van zo'n f 6.000,- tot f 8.000,- is het zaak om de rechten en plichten van beide partijen goed uit te onderhandelen.

Ook de schoorsteen is al langere tijd in het vizier van de nieuwe telecombedrijven als mogelijke drager van zenders. Op diverse plaatsen in het land hebben fabrieksschoorstenen al een dergelijk tweede gebruik of hergebruik gekregen. Voor de verhuur van de schoorsteen zijn verschillende contracten mogelijk welke op lange termijn in een financieel voordeel kunnen oplopen tot f 50.000,-. Soms zijn er ook mogelijkheden om met meerdere telecomaatschappijen tegelijk in

zee te gaan. Zo kan een combinatie van bijvoorbeeld drie firma's oplopen tot een bijdrage van ruim f 20.000, per jaar. Dergelijke vergoedingen zijn een welkome aanvulling voor het onderhoudsbudget en kan in sommige gevallen zelfs wel eens de redding van een schoorsteen betekenen. Zo kunnen nieuwe technische ontwikkelingen historische toppers weleens een handje helpen! Zelfs is er al een geval bekend dat twee concurrerende telecombedrijven de restauratie van een schoorsteen voor hun rekening nemen en zich daarmee verzekeren van de plaatsing van hun zenders op niveau.

Enkele markante voorbeelden zijn de schoorsteen in Bathmen bij Deventer, de schoorsteen van Billiton in Naarden en te Halfweg bij het stoomgemaal. Hier werd de telecomkabel weggevoerd door er de kleur van de schoorsteen (rood en geel) op aan te brengen.

Overigens is de minimale eis voor de schoorsteen om voor selectie door de telecombedrijven in aanmerking te komen een hoogte van 30 m. De bedrijven nemen meestal zelf contact op met de eigenaars van schoorstenen. Soms gebeurt dit door het bedrijf Structon, dat als een soort tussenpersoon en opdrachtgever aan een schoorsteenbouwer optreedt.

STIF-lezingen

Een van de activiteiten van STIF is het geven van voorlichting en informatie. Wij kunnen voor u dialезingen verzorgen gericht op verschillende doelgroepen om het fenomeen fabrieksschoorsteen meer bekendheid te geven.

Een van de lezingen is een kort programma van een half tot een heel uur waarin een aantal fraaie schoorstenen in Nederland centraal staat. Hierin wordt aangegeven hoe versieringen tot stand gekomen zijn en waarom zij bij de ene bedrijfstak vaker voorkomen dan bij andere. Ook laten we voorbeelden zien van bijzondere vormen van hergebruik. Deze lezing wordt vaak gebruikt op avonden waar naast een serieus onderwerp (jaarvergadering o.i.d.) ook een informatief luchtig gedeelte ter informatie gebracht wordt.

De lezing van twee keer drie kwartier is een lezing waar dieper op de geschiedenis van de bouw en de ontwikkeling van fabrieksschoorstenen wordt ingegaan. Op chronologie worden bestaande schoorstenen bekeken, om daarmee de ontwikkelingen te laten zien. Tevens wordt dieper ingegaan in de vormen van versiering van kop en voet. Dit verhaal is meer bedoeld voor mensen met ruime interesse in historie en technische onderwerpen.

Op werkbezoek

Enkele weken geleden maakten twee bestuursleden van STIF een werkbezoek aan Leiden en Leiderdorp. Op verzoek van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL) werd de ronde gedaan langs de vijf schoorstenen, die Leiden rijk is. Overigens een marginaal aantal wanneer men bedenkt dat aan de hand van lijsten van de twee grootste schoorsteenbouwers er ooit bijna 60 geweest moeten zijn. Dit is dan nog zonder de schoorstenen die door lokale bouwers, zoals bijvoorbeeld de Leidse firma Hotze, zijn gebouwd.

Eén van de markante overgebleven schoorstenen

van Leiden is die van de wasserij De Arend aan de Herensingel. Het is een circa 23 m. hoge schoorsteen met van boven naar beneden de firmanaam, die oorspronkelijk in gele radiaalsteen was te zien. Later zijn deze stenen met wit overschilderd (inmiddels al weer deels afgewassen).

Bijzonder is ook de schoorsteen van bakkerij Tijsterman aan de Haarlemmerstraat. Deze schoorsteen is vanaf de kop voorzien van een doorlopend ruitpatroon in gele steen. De decoratie maakt deze pijp zondermeer tot een unicum in Nederland.

Een veel latere schoorsteen, maar daarom niet minder fraai, is de 85 m. hoge pijp van de elektriciteitscentrale aan de rand van het centrum met een

diameter aan de top van 4,25 m. Op bijgaande foto is de bouw van deze immense schoorsteen in volle gang.

Sluitstuk van het werkbezoek vormde het complex van de nog in vol bedrijf zijnde kleiwarenfabriek

Ginjaar te Leiderdorp. Hier staan nog drie kleine fabrieksschoorstenen bij elkaar op het fabrieksterrein; alweer bijzonder. In Nederland zijn slechts enkele bedrijfsterreinen met een groter aantal schoorstenen uit radiaalstenen bekend.

De fabriek van Ginjaar staat aan de Doeslaan in Leiderdorp. In 1921 kocht de grootvader van het huidige directielid Jolanda Ginjaar de fabriek Holland. Sindsdien worden hier kleiwaren gemaakt. Tegenwoordig zijn dit vooral muurafdekkers en schoorsteenpotten. Hiervoor is een pottenpers in gebruik. De handpersen, die vroeger werden gebruikt, zijn overigens ook nog aanwezig. Momenteel werken er 7 mensen ooit waren dit er 35. Toevallig staat enkele kilometers

verderop langs de Oude Rijn een andere kleiwaren- (dakpannen)fabriek, Nieuw Werklust, waar zelfs vier schoorstenen op het terrein staan. Hieronder bevindt zich één zeer bijzondere schoorsteen uit 1913 van de firma De Ridder. Een deel van dit complex wordt bedreigd door de aangekondigde aanleg van de HSL-tunnel.

Excursie

De hierboven beschreven bijzondere lokatie in Leiderdorp vraagt om een STIF-excursie... en dat gaat gebeuren. Op vrijdag 25 juni wordt een rondrit georganiseerd langs een aantal schoorstenen in Leiden, Leiderdorp en Rijndijk. Als klap op de vuurpijl wordt een bezoek gebracht aan de kleiwarenfabriek Ginjaar.

De excursie op 25 juni start om 18.00 uur bij station Leiden Centraal. U kunt u met de bijgevoegde kaart opgeven bij de secretaris. Graag behalve naam ook uw telefoonnummer opgeven.

TREKBANDEN

In deze rubriek wil STIF geïnteresseerden in (fabrieks)schoorstenen op de hoogte houden van lopende acties inzake beheer en behoud van schoorstenen.

Schoonhoven

Aan de Lek strekt zich de gemeente Schoonhoven uit. Vanaf de overzijde bij de pont is het industriële uiterlijk nog steeds waar te nemen. Twee fabriekspijpen geven dit aanzicht extra reliëf. Eén van de twee pijpen is van de lakfabriek Hasco, voorzien van erop geschilderde firmanaam. Het complex van de firma is inmiddels verlaten en de gemeente heeft plannen voor herontwikkeling met woningbouw. De STIF heeft de gemeente aangeschreven met het verzoek de schoorsteen te behouden. Het antwoord luidde kortweg: "Het behoud van de door u bedoelde schoorsteen wordt om reden van exploitatie van het te ontwikkelen woongebied en het ontbreken van financiële middelen voor structureel onderhoud van de schoorsteen niet voorgestaan". Kennelijk speelt een afweging met betrekking tot het belang van industrieel erfgoed geen rol in het geheel.

Den Hoorn

Aan de Hoornsekade te Den Hoorn (gemeente Schipluiden) wordt op een uitgestrekt voormalig tuinbouwgebied een nieuwe woonwijk ontwikkeld. Enkele flats en een serie bungalows vormen het hoofdbestanddeel van de wijk. Aan de rand van het terrein, vlakbij de kade, staat nog een tuindersschoorsteen van ca. 12 m. hoog (zie watermerk van deze pagina). In de overeenkomst met de projectontwikkelaar heeft de gemeente bedongen dat de schoorsteen wordt ingepast in het bouwplan. De tuindersschoorsteen is langzaam aan een verdwijnend fenomeen, maar hier wordt in ieder geval een goede representant behouden.

Nijeveen (O)

Het oorspronkelijke complex van de Coöperatieve Zuivelfabriek 'De Venen' wordt verbouwd tot kunstenaarsateliers en andere werkruimten. De fabriek heeft nog veel van zijn oorspronkelijke opzet en ook de schoorsteen, ca. 30 m hoog, is nog aanwezig. Een uniek particulier initiatief voor hergebruik in een kleine gemeente. De zuivelfabriek vormde vroeger ongetwijfeld het hart van deze leefgemeenschap. Door het 'tweede leven' van de fabriek wordt op een voortreffelijk wijze eer gedaan aan de plaatselijke historie.

Den Nul

Voor de schoorsteen van een voormalige steenfabriek aan de IJssel, nu eigendom van Staatsbosbeheer, in de omgeving van Olst bij Den Nul worden plannen gemaakt voor restauratie. Van het complex resteert behalve de schoorsteen, de oven van de overige elementen staan slechts de muren nog. door de restauratie zal de pijp zijn landschappelijke waarde als bakken weer volledig terugkrijgen.

Winterswijk

STIF maakt zich zorgen om de ontwikkelingen rond het complex van Tricotfabriek G.J. Willink in Winterswijk. Tot voor kort waren er herbestemmingsplannen waarbij het hoofdgebouw de functie van gemeentehuis zou krijgen. De bij het complex horende schoorsteen zou als markant teken ook worden behouden. Inmiddels is het herbestemmingsplan op losse schroeven komen te staan. De politiek is nu aan zet om de eerder ingeslagen weg alsnog voort te zetten en de toezeggingen waar te maken.

TREKBANDEN

Het Klimijzer 1999

STIF heeft het idee opgevat om een tweejaarlijkse stimuleringsprijs uit te loven voor de organisatie of particulier, die een oude (fabrieks)schoorsteen een nieuw leven weet te geven. Door de activiteit van de winnaar moet een aanzet zijn gegeven of wel een opstapje zijn gemaakt naar een nieuwe toekomst voor een bepaalde schoorsteen. Vandaar dat het STIF-bestuur op de gedachte is gekomen om de prijs de naam 'Het Klimijzer' mee te geven.

Het belangrijkste criterium voor de toekenning van de prijs is de betekenis voor de herwaardering van de schoorsteen als bakken in het (stedelijk) landschap. Daarbij kan gedacht worden aan verschillende aspecten, zoals het creatief 'veiligstellen' van een fabrieksschoorsteen en bijzondere initiatieven die de pijp als industrieel bakken opnieuw een functie geven.

Voor 'Het Klimijzer' 1999 zijn vijf initiatieven door het bestuur van STIF genomineerd:

1. Bladel

Een voormalige zuivelfabriek is als industrieel complex met schoorsteen behouden. Het heeft een nieuwe functie gekregen als doe-het-zelf-winkel. De schoorsteen heeft een nieuwe functie gekregen als drager van de winkelreclame en als steunzender voor een telecomfirma

2. Den Hoorn

Op initiatief van de gemeente Schipluiden wordt in Den Hoorn een authentieke tuindersschoorsteen behouden en ingepast in een nieuwbouwwijk. Bij de onderhandelingen van de gemeente met de projectontwikkelaar is bedongen dat de schoorsteen wordt gerestaureerd. Als tegenprestatie kwam de gemeente de projectontwikkelaar financieel tegemoet.

3. Rijen

In het centrumplan van Rijen waar nieuwbouw overheerst, blijft de schoorsteen van de voormalige leerfabriek van Gebr. van der Steen gehandhaafd. In de schoorsteen is de firmaam ingemetseld met witte stenen. Rondom de schoorsteen is een pleintje ingericht. De gemeente heeft ongeveer honderd duizend gulden uitgetrokken voor de restauratie van de pijp.

4. Helmond

De schoorsteen van een voormalige steenfabriek in Helmond is door een restauranthouder 'geadopteerd'. Hij heeft de schoorsteen opgevat als reclameobject voor zijn zaak en in losse letters 'restaurant' op de schoorsteen geplaatst. 's Avonds worden de letters van achter aangelicht waardoor de schoorsteen feeëriek verlicht is. Daarmee is de pijp een bakken in de wijde omgeving geworden.

5. Leiderdorp

Op het terrein van de aardewerf fabriek Ginjaar staan nog drie kleine fabrieksschoorstenen. De fabriek is nog normaal in werking en de pijpen worden gebruikt. Ondanks de onzekerheid van het behoud van het complex op deze plaats in Leiderdorp blijft de eigenaar zich beijveren voor behoud van de fabriek en haar schoorstenen.

Uit de bovenstaande vijf genomineerden zal in het najaar uiteindelijk één winnaar worden geselecteerd. STIF vraagt daarbij uw hulp. Met bijgaand kaartje kunt u uw mening geven door een cijfer te omcirkelen voor het initiatief dat volgens u de prijs zou moeten krijgen. Uiteraard krijgen alle inzenders een uitnodiging om de prijsuitreiking bij te wonen.

Colofon

Rookpluimen is het informatiebulletin voor donateurs en sponsors van STIF en verschijnt 2 x per jaar. De Stichting Fabrieksschoorstenen (STIF) stelt zich ten doel: de bestudering en instandhouding van fabrieksschoorstenen, die tot het industrieel erfgoed gerekend kunnen worden.

Donateur kan men worden door overmaking van:

f 30,- voor particulieren

f 250,- voor bedrijven en organisaties

op Rabobank rek.nr. 384966144, t.n.v.
penningmeester STIF, Hardenberg.

Secretariaat: drs. J.J. Havelaar,
J. Schorerlaan 72, 2525 ZA Den Haag
Tel: 070-389 75 08

Informatie: A.J. Barnard, voorzitter STIF
Oosteinde 13, 7772 CA Hardenberg
Tel: 0523-261786, fax: 0523-260867